

ORIGINAL ARTICLE

**The Role of Awareness of Digital Citizen Rights in Realizing a Smart City(Case Study: Mashhad, Iran)
(A Comparative Study of the Level of Awareness of Digital Citizen Rights among Law and Other Students)**

Mohsen Lal Alizadeh

Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Social Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran.

Correspondence:
Mohsen Lal Alizadeh
Email: MLa1357@pnu.ac.ir

Received: 14 Nov 2025

Accepted: 30 Dec 2025

How to cite

Lal Alizadeh, M. (2025). The Role of Awareness of Digital Citizen Rights in Realizing a Smart City(Case Study: Mashhad, Iran) (A Comparative Study of the Level of Awareness of Digital Citizen Rights among Law and Other Students). Journal of urban law, 1(1), 47-56.

ABSTRACT

With the rise of digital technologies and the increasing smartness of cities, citizens' rights have evolved into what is now known as "digital citizenship." Digital citizens possess specific rights that urban managers and judicial authorities are obligated to uphold. However, public awareness of these rights plays a crucial role in empowering digital citizens to advocate for themselves. Evidence suggests that citizens' familiarity with their digital rights remains limited. This study aims to examine whether students of law and non-law disciplines at Payame Noor University differ in their awareness of digital citizenship rights. Awareness was measured across eight key indicators: privacy, security, copyright, freedom of expression, laws and regulations, rights of children and women, IT infrastructure, and preservation of human dignity and values. A sample of 384 students—half from law and half from other disciplines—was selected using stratified random sampling. Data analysis was conducted using an independent two-sample mean comparison test. Results revealed that law students had significantly higher awareness of digital citizenship rights than their peers in other fields, attributed to the legal education they receive during their studies. Based on these findings, it is recommended that urban managers implement public education programs to raise awareness of digital rights. Such initiatives can reduce social costs, including legal disputes and digital offenses, while enhancing the overall quality and well-being of digital citizens.

KEYWORDS

Smart city, digital citizen, citizen rights, electronic citizen rights, virtual citizen education.

«مقاله پژوهشی»

نقش آگاهی از حقوق شهروند دیجیتال در تحقق شهر هوشمند (نمونه موردی شهر مشهد) (بررسی مقایسه‌ای میزان آگاهی از حقوق شهروند دیجیتال در میان دانشجویان رشته حقوق و سایر رشته‌ها)

محسن لعل علیزاده

چکیده

با گسترش فضای مجازی و هوشمند شدن شهرها، حقوق شهروندان نیز دچار تحول شده و مفهوم «شهروند دیجیتال» شکل گرفته است. این شهروندان دارای حقوقی خاص هستند که رعایت آن‌ها بر مدیران شهری و نهادهای قضایی الزامی است. آگاهی از این حقوق نقش مهمی در مطالبه‌گری شهروندان دیجیتال دارد، اما به نظر می‌رسد میزان شناخت عمومی از این حقوق اندک باشد. پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان آگاهی دانشجویان رشته‌های حقوق و غیرحقوق دانشگاه پیام نور از شاخص‌های حقوق شهروندی دیجیتال انجام شده است. این شاخص‌ها شامل حریم خصوصی، امنیت، حق مؤلف، آزادی بیان، اطلاع از قوانین و مقررات، حقوق کودکان و زنان، زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و حفظ کرامت انسانی هستند. جامعه آماری شامل ۳۸۴ دانشجو بود که نیمی در رشته حقوق و نیمی در سایر رشته‌ها تحصیل می‌کردند. نمونه‌گیری به روش تصادفی طبقه‌بندی‌شده و تحلیل داده‌ها با آزمون مقایسه میانگین دو جامعه مستقل انجام شد. نتایج نشان داد دانشجویان حقوق از نظر آماری آگاهی بیشتری نسبت به سایر دانشجویان دارند که این امر ناشی از آموزش‌های تخصصی آنان در طول تحصیل است. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود مدیران شهری آموزش‌های عمومی در زمینه حقوق شهروندی دیجیتال برای همه شهروندان فراهم کنند. این آموزش‌ها ضمن ارتقای سلامت اجتماعی و کیفیت زندگی دیجیتال، موجب کاهش هزینه‌های اجتماعی ناشی از تخلفات و جرایم در فضای مجازی خواهد شد.

واژه‌های کلیدی

شهر هوشمند، شهروند دیجیتال، حقوق شهروندی، حقوق شهروند الکترونیک، آموزش شهروند مجازی.

استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

نویسنده مسئول:

محسن لعل علیزاده

رایانامه: Mla1357@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۰۹

استناد به این مقاله:

لعل علیزاده، محسن. نقش آگاهی از حقوق شهروند دیجیتال در تحقق شهر هوشمند (نمونه موردی شهر مشهد) (بررسی مقایسه‌ای میزان آگاهی از حقوق شهروند دیجیتال در میان دانشجویان رشته حقوق و سایر رشته‌ها). مجله حقوق شهری، (۱)، ۴۷-۵۶.

۱. مقدمه

امکانات درمانی و مشاوره‌های سلامت آنلاین، آموزش‌های آنلاین فراگیر و غیره، همه ابزارهای مورد استفاده شهروندان مشهدی هستند که با حضور در فضای دیجیتال امکان‌پذیر است و به عبارتی دیگر، امکان تصور این شهر بدون این ابزارهای الکترونیک دشوار است. از سوی دیگر، خوشبختانه شهر مشهد در بسیاری از زمینه‌ها از منظر مدیریت شهری الگو و پیشرو سایر شهرها محسوب می‌شود و ارتقای فرهنگ دیجیتالی در این شهر موجب بهبود فرهنگ دیجیتال سایر شهرهای کشور یا حداقل شهرها و استان‌های همجوار می‌شود. بالا بودن آگاهی‌های شهروندان از حقوق و تکالیف خود در دنیای دیجیتال، آسیب‌های وارده از زندگی دیجیتال را در سطح فردی و ملی به حداقل می‌رساند. برای این منظور، هدف این پژوهش بررسی میزان آگاهی دانشجویان مشهد از حقوق دیجیتال خود است. در این پژوهش، برای شناخت میزان اثربخشی آموزش بر آگاهی از حقوق دیجیتال، بین دانشجویان رشته حقوق و سایر رشته‌ها مقایسه انجام شده است. لذا سؤال اصلی پژوهش این است که میزان آگاهی شهروندان دیجیتال از حقوق شهروندی خود در راستای تحقق شهر هوشمند در شهر مشهد چگونه است؟

۲. ادبیات نظری و پیشینه

۲-۱. شهر هوشمند

«شهرهای هوشمند»^۱ به آن دسته از مناطق شهری گفته می‌شود که از لحاظ فناوری مدرن بوده و از انواع مختلفی از روش‌ها و حسگرهای الکترونیکی برای جمع‌آوری داده‌های خاص استفاده می‌کنند. اطلاعات به دست آمده از آن داده‌ها برای مدیریت کارآمد دارایی‌ها، منابع و خدمات شهری و نیز به منظور بهبود عملیات در سراسر شهر استفاده می‌شود (Ali, et al, 2023, 743). این امر شامل داده‌های جمع‌آوری شده از شهروندان، دستگاه‌ها، ساختمان‌ها و دارایی‌هایی است که برای نظارت و مدیریت مدارس، کتابخانه‌ها، بیمارستان‌ها و سایر خدمات اجتماعی، سیستم‌های ترافیک و حمل‌ونقل، نیروگاه‌ها، تأسیسات برق، جنگل‌داری شهری، شبکه‌های آبرسانی، زباله‌ها، تحقیقات جنایی، اطلاعات، پردازش و تحلیل می‌شوند (Khang et al, 2023, 56). شهرهای هوشمند هم از نظر روش‌هایی که دولت‌هایشان از فناوری استفاده می‌کنند و هم در نحوه نظارت، تجزیه و تحلیل، برنامه‌ریزی و اداره شهر به‌عنوان هوشمند تعریف می‌شوند. در شهرهای هوشمند،

شهرها از دیرباز محل تجمع انسان‌ها و محملی برای ساختن تمدن‌های انسانی بوده‌اند. شهرهای امروزی بعضاً به قدری بزرگ و پیچیده شده‌اند که اداره آن‌ها با شیوه‌های مرسوم و متداول امکان‌پذیر نیست. به همین منظور، فناوری اطلاعات به کمک شهرها آمده تا اداره آن‌ها را آسان‌تر سازد، هزینه‌های زندگی در آن‌ها را از طریق کاهش تردها و مراجعات کاهش دهد و به زیست بهتر شهری کمک کند. استفاده از فناوری اطلاعات در قالب شهر الکترونیک، زمینه دسترسی الکترونیکی شهروندان به شهرداری، ادارات دولتی، بنگاه‌های اقتصادی و کلیه خدمات شهری به صورت شبانه‌روزی را فراهم می‌کند. اگرچه صاحب‌نظران فناوری اطلاعات کشور کاملاً بر اهمیت سرعت حرکت در راستای الکترونیکی شدن واقف‌اند و عواقب تأخیر در گام نهادن در این مسیر را درک می‌کنند، اما آموزش‌ها و آگاهی‌بخشی‌های کافی در خصوص الزامات این شهرهای الکترونیک انجام نیافته است (حاتمی‌نسب و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۲). برای مثال، موضوع اساسی حقوق و تکالیف شهروندان در شهرهای الکترونیک یا دیجیتال کمتر مورد بررسی قرار گرفته است.

شهروند الکترونیک کسی است که از حداقل دانش لازم درباره مفاهیم پایه فناوری اطلاعات و ارتباطات برخوردار است، توانایی برقراری ارتباط با اینترنت و ارسال و دریافت پیام‌های الکترونیکی از طریق پست الکترونیک را دارد و همچنین اطلاعات، خدمات، کالاها و نرم‌افزارهای مورد نیاز خود را از طریق اینترنت جستجو می‌کند. به عبارتی دیگر، شهروند الکترونیک به شهروندی گفته می‌شود که توانایی استفاده از خدمات برخط (آنلاین) دولت‌ها را در حد مطلوب داشته باشد. در واقع، شهروندان الکترونیک همان کاربران جوامع اطلاعاتی هستند.

با توجه به اینکه شهر مشهد دارای ۵/۳ میلیون شهروند ساکن و سالانه بیش از ۳۰ میلیون مسافر و زائر از سراسر دنیا است، زیست دیجیتال شهروندان و مسافران مشهد موجب کاهش آسیب‌های شهری مانند آلودگی‌ها و ترافیک و تردهای غیرضروری شده، رفاه شهروندان را افزایش می‌دهد. برای مثال، امکان شارژ الکترونیک بلیت حمل‌ونقل عمومی، استفاده از اپلیکیشن‌های خرید و فروش کالاها و نو و دست‌دوم، امکان پرداخت‌های الکترونیک جهت خرید یا پرداخت اقساط و قبوض، الکترونیکی شدن روزنامه‌ها و جراید درون‌شهری، رزرو اینترنتی خدمات خصوصی و عمومی، استفاده از خدمات دولتی مانند آب و برق و گاز و شهرداری و دارایی بدون مراجعه حضوری،

1. smart cities

مبتنی بر مرزهای جغرافیایی و حاکمیت سرزمینی را به طور بنیادین دگرگون کرده و شهروندی دیجیتال را به عنوان جایگزینی نوآورانه معرفی نموده است (السان و مهدوی، ۱۴۰۳).

در شروع هزاره سوم می توان فناوری اطلاعات و ارتباطات را به عنوان اصلی ترین محور توسعه و تحول شهرها بیان کرد که دستاوردهای ناشی از آن در زندگی روزمره مردم اثرگذار است. در این راستا وجود شهرهای الکترونیکی و اینترنتی در هر کشوری می تواند زمینه حضور منطقی، علمی و اقتصادی این پدیده با ارزش را فراهم آورد و توان علمی و قدرت کشورها را در تولید، توزیع و استفاده از دانش نشان دهد (Isman & Canan Gungoren, 2014, 73). اکنون توسعه شهرها به معنای واقعی علاوه بر ساخت آن از مصالح و مواد ساختمانی، مدیون بیت های رایانه ای است. این شهرهای الکترونیکی با عنوان شهرهای مجازی^۳ نیز شناخته می شوند و در هر لحظه هزاران شهروند مشغول استفاده از این شهرهای مجازی جهت انجام کارهای خود از سراسر جهان هستند. شهروند الکترونیک یا دیجیتال یا شهروند مجازی کسی است که از حداقل دانش و اطلاعات لازم درباره مفاهیم پایه فناوری اطلاعات و ارتباطات برخوردار است. توانایی ارتباط با اینترنت و ارسال و دریافت پیام های الکترونیک را دارد و همچنین اطلاعات و خدمات و کالاها و نرم افزارهای مورد نیاز خود را از طریق اینترنت جستجو می کند. به عبارت دیگر شهروند الکترونیک به شهروندی گفته می شود که توانایی استفاده از خدمات آنلاین دولت ها را در حد مطلوب داشته باشد. شهروندان الکترونیک به طور خلاصه، همان کاربران جوامع اطلاعاتی هستند (سیدین، ۱۴۰۰، ۱۰۵).

دیدگاه شهر الکترونیک اگرچه در جهان پدیده ای نو و جدید است و بیش از یک دهه از عمر آن می گذرد اما به دلیل قابلیت ها و مزایای فراوانی که دارد، مورد توجه بسیاری از کارشناسان و متخصصین صنعت IT و شهری شده است. این پدیده را می توان هدیه فناوری اطلاعات و ارتباطات برای بشر دانست که نویددهنده محل زندگی بهتر برای کار، تفریح، سرگرمی، یادگیری و زندگی اشتراکی در جوامع می باشد. شهر الکترونیکی^۴ یا شهر دیجیتال^۵ عبارت است از «اداره امور شهروندان شامل: خدمات و سرویس های دولتی و سازمان های خصوصی و تعاونی به صورت برخط و به صورت شبانه روزی و در هفت روز هفته با کیفیت و

اشتراک گذاری داده ها به خود شهر محدود نمی شود، بلکه شامل مشاغل، شهروندان و سایر اشخاص ثالث نیز می شود که می توانند از کاربردهای مختلف آن داده ها بهره مند شوند. به اشتراک گذاری داده ها از سیستم ها و بخش های مختلف فرصت هایی برای افزایش درک و مزایای اقتصادی ایجاد می کند. شهرهای هوشمند بسیار فراتر از راه حل های دیجیتال و فناوری های پیشرفته هستند. شهر هوشمند شهروند محور و پاسخگوی نیازها، واقعیت ها و آرزوهای شهروندان است. استفاده از فناوری و نوآوری برای بهبود زندگی و معیشت از مولفه های شهرهای هوشمند است. کتاب راهنمای شهرسازی هوشمند برنامه توسعه ملل متحد^۱ به بررسی این موضوع می پردازد که چگونه هر شهری می تواند یک شهر هوشمند باشد. شهروندان در این شهرهای هوشمند می توانند از مجموعه ابزار جهانی نوآوری های شهری هوشمند و بینش های کاربردی برای مقابله با چالش های کلیدی شهر یا رسیدگی به اولویت های خود بیاموزند و از آنها استفاده کنند. برنامه عمران ملل متحد در کتابچه ای که ارائه داده است، ادعا می کند که این کتاب ابزاری برای حمایت از سیاست گذاران، سازمان های جامعه مدنی و نوآوران شهری در شکل دادن به شهرهای زیست پذیر، فراگیر و پایدار است.^۲

۲-۲ شهروند دیجیتال

شهروند ترجمه فارسی واژه citizen است که به معنای اهل یک شهر یا کشور تعریف شده است. شهروند کسی است که اهل یک شهر یا کشور است و از حقوق متعلق به آن برخوردار است. در تعریف دیگر، شهروند کسی است که عضو یک جامعه سیاسی است و از حقوق مدنی سیاسی و امتیازات مندرج در قانون اساسی آن برخوردار است (سیدین، ۱۴۰۰، ۱۰۵). حقوق شهروندی مفهوم نسبتاً وسیعی است که شامل حقوق سیاسی و غیرسیاسی یعنی حقوق مدنی و بهره مندی های فردی و اجتماعی که دارای صبغه سیاسی نیستند می شود. لذا می توان گفت حقوق شهروندی شامل هر سه نسل حقوق بشری است که در سطح دکترین مطرح شده اند و شامل حقوق مدنی و سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و حقوق همبستگی است (Ozturk, 2021, 31). تحولات چشمگیر فناوری های دیجیتال در دهه های اخیر مفاهیم سنتی شهروندی

1. The UNDP Smart Urban Handbook

۲. برگرفته از پایگاه اینترنتی برنامه توسعه ملل متحد (UNDP) در تاریخ ۱۴۰۲/۸/۳۰ به نشانی زیر:

<https://www.undp.org/publications/handbook-smart-urban-innovations>

3. Virtual Cities

4. E-city

5. Digital city

فضاهای عمومی، و مسئولیت در قبال حفظ نظم و توسعه پایدار شهر می‌شود، به طوری که ساکنان نه تنها شهرنشین، بلکه "شهروند فعال" باشند که به حقوق دیگران احترام گذاشته و در اداره شهر سهیم هستند (Lefebvre, 1996, 147).

در جوامع مدرن، یکی از ویژگی‌های شهروند این است که حقوق فردی و اجتماعی خود را می‌شناسد و از آن‌ها دفاع می‌کند. شهروند بودن فقط به این معنی نیست که فردی در یک شهر به مدت معینی سکونت دارد، بلکه شهروندی علاوه بر این مفهوم، به معنای مجموعه‌ای از آگاهی‌های حقوقی، فردی و اجتماعی گفته می‌شود که این حقوق شامل حقوق اساسی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ... است. بنا به نظر لطفی و همکاران (۱۳۸۸، ۱۰۵) حقوق شهروندی مجموعه‌ای از استحقاق‌ها و امتیازاتی است که فرد به‌عنوان عضو جامعه مدنی داراست و دیگران (اعم از دولت یا اشخاص حقیقی و حقوقی) مکلف به رعایت یا تأمین آن هستند. این حقوق را می‌توان در چهار دسته اصلی طبقه‌بندی کرد: الف) حق به معنای اخص: استحقاقی که فرد در برابر انجام تکلیف خود نسبت به دیگران داراست؛ به عبارت دیگر، حق در برابر تکلیف قرار می‌گیرد و انجام تکلیف، مبنای استحقاق فرد برای برخورداری از حق مربوطه می‌گردد. ب) مصونیت حقوقی: وضعیتی که قانون برای فرد ایجاد می‌کند تا از تعرض یا مداخله غیرمجاز دیگران مصون بماند؛ این مصونیت، فرد را در برابر اعمال قدرت ناروا یا نقض حدود قانونی حمایت می‌نماید. ج) امتیاز: تسهیلات و مزایای خاصی که نظام حقوقی به فرد اعطا می‌کند تا امکان بهره‌مندی وی از خدمات عمومی، مشارکت سیاسی یا استفاده از امکانات اجتماعی فراهم گردد. د) قدرت حقوقی: اختیاری که قانون به فرد می‌بخشد تا بتواند روابط حقوقی جدیدی ایجاد کند، آن‌ها را تغییر دهد یا خاتمه بخشد؛ مانند اختیار انعقاد قرارداد، اقامه دعوی یا اعمال حقوق مالکانه. به طور کلی، حقوق شهروندی نظامی متعادل از حقوق و تکالیف متقابل است که هم مصونیت و امتیاز فرد را تضمین می‌کند و هم امکان مشارکت فعال وی در روابط اجتماعی و حقوقی را فراهم می‌سازد. اما یک شهروند مسئولیت‌هایی نیز دارد، از جمله مسوولیت‌های مهم یک شهروند مشارکت در یک جامعه دموکراتیک است. به طور کلی حقوق شهروندی را می‌توان به مجموعه‌ای از قواعد حاکم بر روابط اشخاص در جامعه شهری تعریف نمود (لندیان و همکاران، ۱۳۹۹، ۵۵۳).

نخستین موضوعی که در بحث حقوق شهروندی در فضای مجازی باید به آن توجه شود، محافظت و صیانت از حقوق شهروندان است. همان‌طور که در یک جامعه شهروندان دارای حق و حقوقی

ضریب ایمنی بالا و با بهره‌گیری از ابزار فناوری اطلاعات و ارتباطات و کاربردهای آن. شهر الکترونیکی ما را از دنیای تک‌بعدی شهرهای سنتی و خارج نموده و به دنیای جدیدی راهنمایی می‌کند. بسیاری از فعالیت‌هایی که در شهرهای عادی انجام می‌شود قابلیت پیاده‌سازی و اجرا در شهر الکترونیکی را دارد و به جرات می‌توان گفت که این فعالیت‌ها در شهرهای الکترونیکی بسیار راحت‌تر از نمونه‌های فیزیکی آن خواهد بود. این مجموعه فعالیت‌ها را می‌توان به گروه‌های ذیل تقسیم نمود (Fernández-Prados, 2021, 18):

- ۱- فعالیت‌های اداری: امور ثبت اسناد و املاک، درخواست گذرنامه، اظهار نامه مالیاتی و غیره.
- ۲- فعالیت‌های بانکی: پرداخت قبوض، داشت و برداشت پول از حساب بانکی، انتقال پول و غیره.
- ۳- فعالیت‌های تفریحی: بازی‌های رایانه‌ای، بازدید مجازی از موزه‌ها و مناطق دیدنی و غیره.
- ۴- فعالیت‌های تجاری: خرید و فروش کالا، فیلم و موسیقی، خرید بلیط هواپیما قطار و اتوبوس و ...
- ۵- فعالیت‌های علمی: انجام تحقیقات پژوهشی، جست و جوی مقالات، انتشار و چاپ کتاب‌های الکترونیکی و ...
- ۶- دریافت اطلاعات: شامل اخبار، روزنامه‌ها، نشریات، ترافیک شهری، اطلاعات پرواز و قطارها و سایر وسایل نقلیه و ...
- ۷- فعالیت‌های آموزشی: ثبت نام و رفتن به کلاس‌های مجازی، آزمون‌های الکترونیکی، دریافت مدارک معتبر بین‌المللی و ...
- ۸- فعالیت‌های گردشگری: رزرو بلیط و هتل، انتخاب بهترین مکان‌های تاریخی، توریستی و مسافرتی برای گردشگری و ...

۲-۳ حقوق شهروندی

شهرها مهمترین اجتماعات انسانی‌اند که در آن تعاملات و ارتباطات مختلف انسان‌ها، طبیعت، صنایع، کالا، و خدمات به شکل پیچیده‌ای به هم پیوند خورده و زندگی اجتماعی نیازمند مناسبات حقوقی نظام‌مند در میان افراد و گروه‌های مختلف جامعه شده است. از این‌رو، در اجتماعات شهری شاخه‌ای علمی به نام «حقوق شهروندی» شکل گرفته است. حقوق شهروندی در معنای خاص شهری (با تمرکز بر حقوق ساکنان یک شهر به‌عنوان اعضای جامعه محلی شهری)، مجموعه‌ای از حقوق، تکالیف و مسئولیت‌های متقابل میان ساکنان شهر و مدیران شهری (مانند شهرداری) است. این حقوق شامل دسترسی برابر به خدمات شهری، مشارکت در تصمیم‌گیری‌های شهری، حفظ محیط‌زیست شهری، استفاده از

مختلف مالی در اینترنت امروزه بسیار فراگیر شده است. در کنار این رشد، جرایم و تخلفات حوزه مالی نیز گسترش یافته است. امنیت مبادلات آنلاین از حقوق اساسی فرد در شهر الکترونیک است که به دلیل نبود امنیت کافی، آموزش صحیح و ضعف فنی، مورد حمله افراد متخلف قرار می‌گیرد (Ozturk, 2021).

یکی دیگر از مصادیق امنیت، حفظ امنیت روانی از طریق اجتناب از توهین و افترا و استهزا است. یکی از مسائل اساسی شهر مجازی، آسیب‌های رفتاری و روانی وارده به شهروندان است. تمسخر و توهین به ویژگی‌های قومی و جسمی و رفتاری و فرهنگی و عقیدتی، موجب ناامنی‌ها و به خطر افتادن سلامت روانی شهروندان مجازی می‌شود. احترام به حقوق انسانی و احترام مدنی از حقوق مسلم فرد در دنیای واقعی است اما در فضای مجازی کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد.

۳- آزادی بیان: حق آزادی بیان در چارچوب حقوق شهروندی، یکی از حقوق بنیادین شهروندان است که به فرد اجازه می‌دهد افکار، عقاید، اطلاعات و احساسات خود را به صورت آزادانه ابراز، جستجو، دریافت و منتشر کند، بدون ترس از سرکوب یا مجازات غیرقانونی. آزادی بیان می‌تواند در حوزه حقوق شهروندی الکترونیک شامل حق انتقاد آزادانه به عملکرد مسئولین شهری، بیان مطالبات شهروندان از آگاه شدن از هزینه‌های شهری، شیوه مدیریت شهر، تصمیمات مربوط به صرف هزینه‌های شهروندان و نظایر آن است (Mossberger et al., 2008, 21).

۴- قوانین و مقررات: شهروندان باید از قوانین و مقررات مرتبط با زیست خود مطلع شوند. رفع پیچیدگی‌های استفاده از فضای مجازی، آشنا کردن شهروندان با قوانین فضای مجازی و بهبود سواد رسانه‌ای از مطالبات شهروندان در خصوص قوانین و مقررات شهری است. حسین‌زاده (۱۴۰۴، ۳۳۵) بیان می‌کند که شفافیت قانونی یکی از الزامات حقوق شهروندان دیجیتال در عصر حاضر است.

۵- حقوق کودکان و زنان: زنان به شدت تحت تاثیر تغییرات دیجیتالی هستند (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰، ۳). زنان و کودکان به عنوان گروه‌هایی که آسیب‌پذیرتر هستند، دارای حقوق ویژه‌ای هستند که شامل حمایت از کودکان در برابر آسیب‌های فضای مجازی، اختصاص امکانات ویژه برای کودکان، برنامه‌های حمایت از سلامت روان زنان و مادران در فضای مجازی، و از این قبیل است.

۵- زیرساخت‌های فناوری اطلاعات: یکی از حقوق شهروندان دیجیتال این است که مدیران شهری به توسعه زیرساخت‌های ارتباطی مبادرت ورزند. گسترش زیرساخت‌های ارتباطی و تاکید بر

هستند که باید مورد احترام واقع شوند، در فضای مجازی نیز کاربران دارای حقوقی هستند. پس این حق شهروندی باید حفظ شده و با آنچه باعث نقض حقوق شهروندی می‌شود مقابله شود.

۲-۴ حقوق شهروند دیجیتال

لطفی و همکاران (۱۳۸۸، ۱۰۱) معتقدند که همه افراد نسبت به شهر و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند دارای حقوق و تکالیفی هستند که تقابل بین این دو، برای مدیریت شهری موفق، الزامی است. افراد تا نسبت به حقوق شهروندی در فضای مجازی آگاهی نداشته باشند، از وظایف خود آگاه نخواهند شد و به آن عمل نخواهند کرد. آگاهی از این حقوق به فرد اجازه دخالت آگاهانه در سرنوشت خود را می‌دهد و منجر به احقاق حقوق خود و زندگی بهتر خود و دیگر اعضای جامعه می‌شود. تمامی شهروندان به مناسبت عضویت در جامعه شهری از یک‌سری حقوقی برخوردار می‌باشند که طیف متنوعی از حقوق مدنی، اقتصادی و رفاهی، فرهنگی و عدالت و امنیت را دربرمی‌گیرد (فرهادی و همکاران، ۱۴۰۱، ۷۷):

حقوق شهروندی و فضای سایبری به عنوان یکی از حقوق فردی در دوران مدرن به شمار می‌رود. همچنین به عنوان یکی از حقوق بنیادین و حساس بشری می‌باشد. اما با رشد چشمگیر فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی، مرز میان حقوق شهروندی و فضای سایبری بر زندگی فردی و اجتماعی بسیار باریک شده است. برای برخورداری از چنین حقی نیاز به هیچ دلیل و اگری وجود ندارد. لذا تجاوز به حقوق شهروندی در فضای سایبری یا همان حریم خصوصی یک فرد به شرافت، حیثیت و استقلال فردی انسان لطمه وارد می‌کند (لندیان و سلیمی، ۱۳۹۹، ۵۵۳). در ادامه مهم‌ترین حقوق شهروندی در شهرهای دیجیتال معرفی می‌شوند:

۱- رعایت حریم خصوصی و حفظ اطلاعات و داده‌ها: امروزه افراد به دلیل الزامات شغلی یا موقعیتی، داده‌های فراوانی از خود در معرض مشاهده فضای مجازی قرار می‌دهند یا برای دیگران ارسال می‌کنند. این اطلاعات ممکن است مورد سوءاستفاده قرار گیرد. دسترسی نداشتن به اطلاعات شخصی و عدم سوءاستفاده از آن‌ها از جمله حقوق شهروندان در فضاهای مجازی است. اما به دلیل عدم کنترل کامل بر این فضا و وجود راه‌های فراوان برای دسترسی به این اطلاعات و نیز ناآگاهی افراد، داده‌های زیادی در معرض خطر سرقت یا سوءاستفاده قرار دارند (نکویی مهر و حسینی فرد، ۱۳۹۷، ۲۲۷).

۲- امنیت: یکی از مزیت‌های اصلی شهروندی مجازی، بی‌نیازی از انجام مبادلات در فضای فیزیکی مثل بانک‌ها است. انجام امور

مجازی بعد از انتشار در قابل‌های مختلف صوتی و تصویری یا متنی به راحتی در فضای مجازی منتشر شده و حق مولف نادیده گرفته می‌شود. دزدی‌های علمی و ادبی در فضای شهر مجازی بسیار راحت‌تر از فضای واقعی و فیزیکی صورت می‌گیرد (نکویی مهر و حسینی فرد، ۱۳۹۷، ۲۲۷). به این ترتیب در مجموع حقوق شهروند دیجیتال در حوزه‌های زیر قابل تعریف است:

ابزارهای تکنولوژی از محل بودجه‌های عمومی شهری هم موجب رفاه حال شهروندان و هم کاهش آسیب‌های محیطی خواهد شد.
 ۶- حفظ کرامت و ارزش‌های انسانی: این حق شامل رعایت عدالت و مساوات در فضای مجازی، میدان دادن به نظرات مختلف و عدم تبعیض نژادی در ارائه خدمات به شهروندان است (Isman & Canan Gungoren, 2014, 73).
 ۷- حق مولف و انتشار محتوا: محتوای تولید شده در فضای

جدول ۱. حقوق اصلی شهروندان مجازی و مصادیق آنها- منبع: فرهادی و همکاران (۱۴۰۱، ۷۷)

ردیف	حق	مصادیق
۱	رعایت حریم خصوصی	حفظ اطلاعات شخصی حفظ حریم خصوصی ارتباطی حفظ اطلاعات و داده‌ها
۲	امنیت	امنیت مبادلات اقتصادی توهین و افترا و استهزا کاهش آلودگی
۳	حفظ حق مولف	مالکیت ادبی و هنری حق مولف حق انتشار
۴	آزادی بیان	دسترسی آزادانه به فضای مجازی بیان آزاد نظرات در فضای مجازی بهنگام و در دسترس بودن اطلاعات مورد نیاز
۵	قوانین و مقررات	رفع پیچیدگی‌های استفاده از فضای مجازی آشنا کردن شهروندان با قوانین فضای مجازی بهبود سواد رسانه ای
۶	حقوق کودکان و زنان	حمایت از کودکان در برابر آسیب‌های فضای مجازی حق زنان در برخورداری از حقوق برابر با مردان
۷	زیرساخت‌های فناوری اطلاعات	توسعه زیرساخت‌های ارتباطی تاکید بر ابزارهای تکنولوژی
۸	حفظ کرامت و ارزش‌های انسانی	رعایت عدالت و مساوات میدان دادن به نظرات مختلف عدم تبعیض نژادی

می‌بایست حداقل ۳۸۴ دانشجو به‌عنوان نمونه آماری انتخاب شود. به این ترتیب که پرسشنامه طراحی شده میان گروه‌های دانشجویی در فضای مجازی و حضوری توزیع شد و آگاهی آنان از حقوق شهروندی خود به‌عنوان شهروند دیجیتال در شاخص‌های ۸ گانه جدول سنجیده شد. داده‌های به دست آمده با استفاده از آزمون مقایسه میانگین دو جامعه تجزیه و تحلیل در نرم افزار spss تحلیل شد.

۳. مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر از نوع کمی و پیمایشی و با استفاده از جمع‌آوری داده‌های میدانی انجام شده است. جامعه آماری تحقیق، دانشجویان دانشگاه پیام نور خراسان رضوی بوده‌اند. با توجه به این‌که هدف تحقیق، مقایسه آگاهی دانشجویان از مولفه‌های حقوق شهروند دیجیتال در رشته‌های حقوق و غیر حقوق بود، برای جمع‌آوری داده‌ها از روش تصادفی طبقه‌بندی شده استفاده شد. تعداد دانشجویان در جامعه آماری حدود ۲۰ هزار نفر است. به این ترتیب برای تعیین حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران

جدول ۲. معرفی ابزار سنجش (پرسشنامه مورد استفاده)

آگاهی از شاخص‌های حقوق شهروندی مجازی	تعداد سوالات	ضریب آلفای کرونباخ
رعایت حریم خصوصی	۳	۰/۷۶
امنیت	۳	۰/۸۲
حفظ حق مولف	۳	۰/۸۶
آزادی بیان	۴	۰/۷۳
قوانین و مقررات	۳	۰/۷۹
حقوق کودکان و زنان	۳	۰/۸۱
زیرساخت‌های فناوری اطلاعات	۴	۰/۷۶
حفظ کرامت و ارزش‌های انسانی	۳	۰/۷۷

دانشجویان در رشته‌های حقوق و غیرحقوق به آگاهی از شاخص‌های حقوق شهروندی مشاهده می‌شود. همان‌طور که مشاهده می‌شود میانگین آگاهی دانشجویان رشته حقوق از متوسط اندکی بیشتر است (۳/۶۹)، اما آگاهی دانشجویان غیر رشته حقوق در حد اندک (۱/۹۶) است.

۴. یافته‌های پژوهش

یافته‌های آماری ناشی از تجزیه و تحلیل توصیفی حاکی از آن بود که ۴۶ درصد دانشجویان زن و مابقی مرد بودند. ۷۶ درصد داده‌ها از دانشجویان مقطع کارشناسی، ۱۸ درصد دانشجویان ارشد و ۶ درصد از دانشجویان دکترا به دست آمد. در ادامه میانگین

جدول ۳. میانگین و انحراف معیار آگاهی دانشجویان حقوق و غیرحقوق از مولفه‌های حقوق شهروند دیجیتال

حق	میانگین دانشجویان حقوق	انحراف معیار	میانگین دانشجویان غیرحقوق	انحراف معیار
رعایت حریم خصوصی	۳/۶۱۷	۰/۹۴۱	۲/۱۶۷	۱/۶۵۲
امنیت	۳/۵۳۸	۰/۹۵۳	۱/۳۸۷	۱/۴۳۷
حفظ حق مولف	۳/۸۷۲	۱/۰۳۸	۱/۶۴۶	۰/۶۸۲
آزادی بیان	۳/۶۵۴	۰/۹۴۶	۲/۳۴۸	۱/۷۳۲
قوانین و مقررات	۴/۰۳۸	۰/۹۵۴	۱/۶۷۵	۰/۷۹۵
حقوق کودکان و زنان	۳/۷۶۱	۰/۷۶۹	۱/۴۷۸	۰/۴۵۹
زیرساخت‌های فناوری اطلاعات	۳/۵۴۴	۹/۳۴۱	۳/۳۰۲	۰/۷۸۱
حفظ کرامت و ارزش‌های انسانی	۳/۵۶۲	۰/۷۳۹	۲/۷۱۹	۰/۷۳۰
جمع کل شاخص‌ها	۳/۶۹	-	۱/۹۶	-

معنی‌داری برای همه شاخص‌ها زیر ۰/۰۵ است لذا نتیجه‌گیری می‌شود که در سطح اطمینان ۹۵٪ آگاهی دانشجویان حقوق از دانشجویان غیرحقوق از همه شاخص‌های حقوق شهروندی دیجیتال بالاتر است.

در ادامه نتیجه آزمون تساوی میانگین دو جامعه گزارش شده است. جدول آزمون لوین نشان می‌دهد که آیا واریانس دو جامعه برابر است یا نه. مقدار معنی‌داری در همه شاخص‌ها نشان می‌دهد که واریانس جوامع باهم برابر نیستند و برای تفسیر باید به ستون‌های کناری مراجعه کرد. در ستون‌هایی که با هیالایت مشخص شده است، نشان داده شده است ضریب

جدول ۴. نتایج آزمون تساوی میانگین دو جامعه

	آزمون لوبین	آزمون تساوی میانگین‌ها						
		درجه آزادی	معنی‌داری	مقدار t	درجه آزادی	معنی‌داری	اختلاف میانگین	اختلاف انحراف معیار
حریم خصوصی	فرض تساوی واریانس	3.202	.002	2.227	372	.036	-1.72269	.77337
	فرض عدم تساوی			2.398	13.303	.000	-1.72269	.71832
امنیت	فرض تساوی واریانس	4.393	.001	2.359	372	.028	-1.35294	.57354
	فرض عدم تساوی			2.691	15.368	.000	-1.35294	.50271
حقوق مولف	فرض تساوی واریانس	2.165	.001	2.409	372	.025	-1.19328	.49542
	فرض عدم تساوی			2.867	17.118	.000	-1.19328	.41619
آزادی بیان	فرض تساوی واریانس	4.516	.002	2.220	372	.037	-1.30252	.58668
	فرض عدم تساوی			2.429	13.831	.000	-1.30252	.53628
قوانین و مقررات	فرض تساوی واریانس	3.485	.003	1.987	372	.060	-1.05042	.52867
	فرض عدم تساوی			2.054	12.089	.001	-1.05042	.51151
حقوق زن کودک	فرض تساوی واریانس	4.393	.002	2.359	372	.028	-1.35294	.57354
	فرض عدم تساوی			2.691	15.368	.001	-1.35294	.50271
زیرساخت فناوری	فرض تساوی واریانس	2.715	.002	2.268	372	.034	-1.36134	.60031
	فرض عدم تساوی			2.510	14.242	.025	-1.36134	.54230
کرامت انسانی	فرض تساوی واریانس	5.175	.033	2.421	372	.024	-1.47059	.60733
	فرض عدم تساوی			2.837	16.444	.002	-1.47059	.51838

دیجیتال را ارتقا دهند.

نتایج آمار استنباطی آزمون مقایسه میانگین دو جامعه نشان داد که آگاهی دانشجویان حقوق از حقوق شهروندی خود به عنوان یک شهروند دیجیتال از سایر دانشجویان از نظر آماری به طرز معناداری بیشتر است که این امر می‌تواند به آموزش‌های دریافتی آنان در طی دوره تحصیلی نسبت داده شود. احتمالاً این دانشجویان در مقایسه با سایر شهروندان در فضای دیجیتال عملکرد دقیق‌تر و سنجیده‌تری خواهند داشت. زیرا نسبت به عواقب اعمال خود و دیگران آگاه‌تر هستند. این بالاتر بودن آگاهی از حقوق شهروندی به سبب آموزش‌های دریافتی این دانشجویان در طی دوره تحصیلی خود است. لذا مدیران شهری موظف هستند آموزش‌های عمومی برای حقوق شهروندان دیجیتالی مجازی خود فراهم آورند. آموزش‌های عمومی می‌توان به شیوه‌هایی مثل استفاده از بیلبوردها و تابلوهای شهری، توزیع کتابچه‌های آموزشی در فضای عمومی مثل اتوبوس‌ها و مترو، برگزاری کارگاه‌ها، برگزاری مسابقات و جشن‌ها با موضوع حقوق شهروندی دیجیتال و... ارائه شود. این آموزش‌ها هم هزینه‌های اجتماعی از جمله دادرسی‌های متعاقب تخلفات و جرایم را کاهش می‌دهد و هم کیفیت و سلامت اجتماعی شهروند دیجیتال را به همراه دارد.

شهروندان باید با حقوق و تکالیف خود در فضای مجازی آشنا شوند و حدود جرم و کار قانونی خود را بشناسند (ربیعی، ۱۳۸۷). میزان

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

شهر مشهد دارای میلیون‌ها شهروند ساکن و ده‌ها میلیون مسافر و زائر سالانه است. اداره این شهر بدون استفاده از ابزارهای دیجیتال در فضای فیزیکی کنونی، اگر نه غیرممکن، بسیار دشوار است. اما ابزارهای فناوری اطلاعات و ارتباطات، به کمک مدیران شهری آمده‌اند تا کیفیت زندگی شهروندان و مسافران را ارتقا داده و محیط زندگی این شهر را بهبود بخشند. آگاهی شهروندان از حقوق دیجیتال خود شاخص مهمی است که آسیب‌های فضای دیجیتال را برای شهروندان و جامعه کاهش می‌دهد. با مرور مطالعات پیشین، هشت حق اساسی برای شهروندان دیجیتال شناسایی شد که شامل رعایت حریم خصوصی، حق امنیت، حق مولف، حق آزادی بیان، حق داشتن قوانین و مقررات مناسب، حقوق کودکان و زنان، حق داشتن زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و بالاخره حق حفظ کرامت و ارزش‌های انسانی است. میزان آگاهی دانشجویان دانشگاه پیام نور از حقوق شهروندی خود به‌عنوان شهروند دیجیتال سنجیده شد. نخست، نتایج آمار توصیفی میانگین آگاهی از شاخص‌ها نشان داد که آگاهی دانشجویان غیرحقوقی از بسیار اندک تا اندک است (میانگین معادل ۱/۹۶ از ۵). متأسفانه حتی آگاهی دانشجویان حقوق نیز متوسط است و این امر زنگ هشدار به مدیران است که می‌بایست آگاهی‌های کلی جامعه نسبت به حقوق شهروندی خود به عنوان یک شهروند

شیوع جرم و بزهکاری‌های دیگر را نیز کاهش دهد. حق دیگر، حفاظت از داده‌ها و حفظ حریم شخصی بود. در توسعه اپلیکیشن‌ها می‌بایست حریم خصوصی و داده‌های شخصی شهروندان مورد حفاظت قرار گیرد. در نصب دوربین‌های شهری، دریافت اطلاعات در ازای خدمات و ... همواره باید حفظ حریم شخصی شهروندان اولویت اصلی مدیران و کارشناسان باشد.

این پژوهش در میان دانشجویان انجام شده است. لذا توصیه می‌شود پژوهش‌های بعدی شهروندان عادی را هدف قرار دهند و آگاهی‌های آنان از حقوق دیجیتالی خود را مورد سنجش قرار دهند. به علاوه، در کنار حقوق، می‌بایست موضوع تکالیف شهروند دیجیتال نیز مدنظر قرار بگیرد که پژوهش‌های آتی می‌توانند این موضوع را مدنظر قرار دهند.

References

- Ali, Z., Mahmood, A., Khatoon, S., Alhakami, W., Ullah, S. S., Iqbal, J., & Hussain, S. (2023). A generic Internet of Things (IoT) middleware for smart city applications. *Sustainability*, 15(1), 743.
- Alsani, Babak and Abbasi Sarmadi, Mehdi. (2024). Digital Citizenship in a Borderless World: Demographic Changes and Governance Challenges in the Digital Age. (e215578). *Population Studies*, (), e215578 doi: 10.22034/jips.2025.500971.1256
- Farhadi, Farhad. Rahimi, Dariush, Seidai, Seyed Nourbakhsh. Sadeghi, Morteza. (2022). Identification of Components of Citizenship Rights and Their Prioritization in Cyberspace Using Theme Analysis and Fuzzy DEMATEL (Case Study: Fooladshahr). *Quarterly Journal of Cyberspace Legal Studies*. No. 4. 77-95.
- Fernández-Prados, J. S., Lozano-Díaz, A., & Ainz-Galende, A. (2021, March). Measuring digital citizenship: A comparative analysis. In *Informatics* (Vol. 8, No. 1, p. 18). MDPI.
- Hasani, Batool; Haghghatian, Mansour; Jahanbakhsh, Esmaeil (2021). Digital City and the Increasing Tendency of Women Towards Virtual Matchmaking. *Urban Sociology Studies*. No. 38. 1-18.
- Hatami Nasab, Seyed Hassan. Taleifar, Reza; Askari Nejad; Dehghani, Ali. (2011). Evaluation of Managers' Perspectives on the Status of the Electronic City (Case Study: Yazd Electronic City). *Journal of Business Management Explorations*. Third Year. No. 5. 1-26.
- Hosseinzadeh, Jamshid. (2025). Smart Digital Governance: Global Experiences and Solutions for Iran. *Scientific Journal of Law and Judicial Sciences Studies*, 2(4), 335-353.
- Isman, A., & Canan Gungoren, O. (2014). Digital citizenship. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 13(1), 73-77.

- آگاهی شهروندان از حقوق خود موضوع مهمی است که مطالبه‌گری شهروندان دیجیتال را تقویت می‌سازد. مدیریت شهری می‌تواند با آموزش حقوق شهروندی و تشویق شهروندان به پیگیری حقوق خویش، اتخاذ رویکرد شهروندمداری و ایجاد فضای گفتگو میان شهروندان و مدیران شهری، اصلاح نظام اداری و مراعات حقوق شهروندی، جامعیت و عدم تبعیض میان شهروندان، حاکمیت قانون، مسئولیت‌پذیری در قبال شهروندان، کارایی و اثر بخشی، شفافیت و پاسخگویی در جهت ارتقاء حقوق شهروندان نقش آفرینی کند(لطفی و همکاران، ۱۳۸۸، ۱۰۱). مدیران شهری می‌بایست عدالت و مساوات را در توزیع امکانات دیجیتالی خود رعایت کنند که این موضوع یکی از حقوق شناسایی شده بود. چه بسا نیاز بخش‌های کم‌برخوردار و کم‌درآمد شهر به توسعه زیرساخت‌ها و آموزش‌ها از سایر بخش‌های شهری بیشتر باشد. توزیع بیشتر امکانات در این بخش‌ها می‌تواند (2023). *Smart Cities: IoT Technologies, Big Data Solutions, Cloud Platforms, and Cybersecurity Techniques*. CRC Press.
- Landian, Hooshang; Salimi, Ali. (2020). Investigating Challenges and Obstacles to the Realization of Citizenship Rights and Finding Practical Solutions in Iran's Legal System. *International Law*, 40(10), 535-551.
- Lefebvre, H. (1996). The right to the city (E. Kofman & E. Lebas, Trans.). In E. Kofman & E. Lebas (Eds.), *Writings on cities* (pp. 147-159). Blackwell. (Original work published 1968)
- Lotfi, Heydar; Edalatkhah, Fardad; Mirzaei, Minou; Vazirpou, Shabnam. (2009). Urban Management and its Role in Promoting Citizens' Rights. *Scientific Research Quarterly of Human Geography*. Second Year. No. 1. 101-112.
- Mossberger, K., Tolbert, C. J., & McNeal, R. S. (2008). Digital citizenship. *The internet, society, and participation*, 1, 21.
- Nekouei Mehr, Nafiseh; Hosseini Fard, Atefeh; (2018). Preserving the Rights of Virtual Citizens in Line with the Charter of Citizens' Rights. *Journal of Ethical Research*. No. 1. 229-242.
- Öztürk, G. (2021). Digital citizenship and its teaching: A literature review. *Journal of Educational Technology and Online Learning*, 4(1), 31-45.
- Seyedin Boroujeni, Zohreh (2021) Rights of the Electronic Citizen. *Quarterly Journal of Law and Information Technology*. 105-137.
- Vesali Naseh, Morteza, Electronic Citizenship Law: Rights and Responsibilities of Electronic Citizens in the International and Iranian Law (December 12, 2015). *The Electronic City Vol.1* (2015) 97-106, Available at: SSRN:<https://ssrn.com/abstract=2702837>